

Abdülhak Molla ve Tıbbîye’de çiçek aşısı uygulamasının başlangıcı

Abdülhak Molla and the beginning of smallpox vaccination at the Tibbiye

Öz

Amaç: Hekimbaşı Abdülhak Molla'nın Türk tıbbının modernleşmesine katkıları ve Tıbbîye’de çiçek aşısı uygulamasının başlangıcı incelenmiştir.

Yöntemler: Döneme ait temel kaynaklar ve konuyla ilgili monografiler taranarak karşılıklı okuma yapılmıştır.

Bulgular: Abdülhak Molla Türkiye'nin modernleşme yönünde kritik bir dönüşüm yaşadığı yıllarda üst seviyede görevlerde bulunmuştur. Şahsi özellikleri yanında çevresi ve özellikle Mustafa Behçet Efendi'nin kardeşi olması Molla'nın faaliyetlerinde rol oynamıştır. İki kardeş birbirini takip eden görevleri ve ortak vizyonları ile hem tıp eğitiminin hem de sağlık hizmetlerinin modernleşmesinde öncü bir kurum olan Tıbbîye'nin kuruluşunda rol oynamışlardır. Çiçek aşısı uygulamasının başlaması bu dönemde yaşanan dönüşümün sonuçlarını örneklendirmektedir.

Sonuç: Abdülhak Molla görev aldığı dönüşüm sürecinde modernleşme vizyonunu sürdürerek Türk tıbbına katkıda bulunmuştur.

Anahtar Sözcükler: Çiçek aşısı; Hekimbaşı Abdülhak Molla; Tıbbîye-i Şâhâne

Abstract

Aim: The contributions of Chief Physician Abdülhak Molla to the modernization of Turkish medicine and the beginning of smallpox vaccine application in Medical School were examined.

Methods: The basic sources of the period and the monographs on the subject were reviewed and cross reading was made.

Results: Abdülhak Molla held high-level positions during the years when Turkey was undergoing a critical transformation towards modernization. In addition to his personal characteristics, his environment and especially his brotherhood of Mustafa Behçet Efendi played a role in Molla's activities. The two brothers played a role in the establishment of Tibbiye, a pioneering institution in the modernization of both medical education and health services, with their successive missions and shared visions. The start of smallpox vaccination exemplifies the results of the transformation experienced in this period.

Conclusion: Abdülhak Molla has contributed to Turkish medicine by maintaining the vision of modernization during the transformation process he has been involved in.

Keywords: Chief physician Abdülhak Molla; smallpox vaccination; Ottoman Imperial Medical School

Mahmut Alpertunga Kara¹

¹ İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik
AD

Geliş/Received : 13.09.2022

Kabul/Accepted: 05.10.2022

DOI: 10.21673/anadoluklin.1174852

Yazışma yazarı/Corresponding author

Mahmut Alpertunga Kara

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Tıp Fakültesi,
Kuzey Kampüs, Ünalın Mahallesi, Ünalın Sok,
D-100 Karayolu Yanyol, Üsküdar, İstanbul,
Türkiye

E-posta: alpertunga.kara@medeniyet.edu.tr

ORCID

M. A. Kara: 0000-0002-2031-3042

GİRİŞ

Türkiye'de tıp alanında kalıcı etkisi olan modernleşme çalışmaları 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra başlamıştır. Tıp özellikle ve öncelikle askerlikle ilişkisi yüzünden odak noktası olmuştur, ancak halkın sağlığı da her zaman önde gelen bir kaygıdır. İlk adım yeni ordunun ihtiyacı için yeni usûlde hekim yetiştirecek bir okulun açılması olmuş, ancak bu okul sadece hekim yetiştirmekle kalmamış, hem tıp alanında modernleşmenin öncüsü hem de uzun süre halk sağlığı hizmetlerinin merkezi olmuştur. Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi ile birlikte kardeşi Hekimbaşı Abdülhak Molla da konuyla ilgili önemli hizmetleri bulunan kişiler arasındadır. Süreç Sultan II. Mahmud ve Sultan Abdülmecid'in desteğiyle açılan tıp okulları üzerinden devam etmiştir (1-5). Bu çalışmada Abdülhak Molla'nın hizmetleri ortaya konmaya çalışılacak ve günümüzde de aktif bir tartışma konusu olan aşılama konusuna tarihi bir perspektif sağlamak üzere çiçek hastalığına karşı mücadelenin başlangıç dönemi ele alınacaktır.

GEREK VE YÖNTEMLER

On dokuzuncu asır Türk tıbbının modernleşmesi bakımından önemli bir dönemdir. Bu devre ait zengin kaynak bulunmaktadır. Arşiv belgeleri, dönemin şahitlerinin eserleri ve bu dönemde çıkan yayınlar yanında dönemi ele alan pek çok makale ve kapsamlı inceleme eserleri bulunmaktadır. Bu çalışmada tezkiye, vekayiname ve arşiv belgeleri gibi esas kaynaklarla birlikte konuyla ilgili monografik çalışmalar da ele alınarak kaynakların karşılaştırmalı okuması yoluyla sonuca gidilmiştir. Çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

BULGULAR

Abdülhak Molla'nın hayatı ve eserleri

Abdülhak Molla 1 Rebiü'l-evvel 1201 (22 Aralık 1786) tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Üçü de kendisi gibi hekimbaşı olan, Büyük Hayrullah Efendi'nin torunu, Mustafa Behçet Efendi'nin kardeşi ve Küçük Hayrullah Efendi'nin babasıdır (6-8).

Molla'nın ağabeyi Mustafa Behçet Efendi, çalışmalarıyla tıp tarihimizde mühim bir mevki işgal eder.

1774'te İstanbul'da doğmuş, medrese eğitiminden sonra 1796'da saray hekimi olmuş, 1803-1807 arasında ilk defa, 1817-1822 arasında ikinci; 1823'ten itibaren 1834'teki vefatına kadar üçüncü defa hekimbaşılık görevinde bulunmuştur (3,8,9-11). Arapça, Farsça, Fransızca, İtalyanca ve Latince bilen Mustafa Behçet Efendi'nin, Çiçek Aşısı Risalesi, Frengi Tedavisi Risalesi ve Kolera Risalesi gibi tıbbı dair telif ve tercüme pek çok eseri bulunmaktadır (9,12).

İki kardeş çocukluklarında, Hekimbaşı Büyük Hayrullah Efendi tarafından tababet tahsili için Venedik'e gönderilmiş, fakat yaşı henüz küçük olduğu için, ağabeyinin aksine Abdülhak Molla bu seyahatten pek faydalanamamıştır (13). Abdülhak Molla medrese tahsilinden sonra 30 yaşında iken, ağabeyinin hekimbaşılığı sırasında Eski Saray'a hâssa hekimi tayin edilmiştir (3,6-8,14,15). 1823'te Yeni Saray'da hekim olarak görevlendirilmiş, (15) 1827'de Asâkir-i Hâssa hekimbaşılığına getirilmiştir (6-8,15). Aynı yıl açılan Tıbhâne-i Âmire'nin muallim kadrosunda bulunmuştur (3).

Abdülhak Molla, ağabeyinin ölmesi üzerine 1834'te Hekimbaşı olmuş, (8-10,14) aynı zamanda Tıbhâne nâzırlığına da tayin edilmiştir (6-8). Hekimbaşılığı sırasında, 1837 yılında, Osmanlı ordularının ilâç ihtiyacını karşılamak için bir Merkez Eczâhânesi kurmuş ve bu kurumun idaresine Eczacı F. Della Sudda Paşa getirilmiştir (16). 1837'de Hekimbaşılıktan azledilmiştir (6-8,10,14). Bulaşıcı hastalıkların önlenemeyişi ve karantina faaliyetlerinin etkin bir şekilde sürdürülebilmesi ihtiyacı sonucunda 1838 yılında kurulan Karantina Meclisi'nin ilk döneminde görev almıştır. Hariciye Nezâreti bünyesinde teşkil edilen Meclis-i Tahaffuz-ı Ūlâ reisliğine getirilmiş, Nezâret-i Umûr-ı Sıhhiye ve Mevâdd-ı Tibbiye ve Tahaffuziye görevi de kendisine verilmiştir (17,18). Daha sonra karantina nizâmlarını düzenlemek üzere Avusturya'dan uzman istenmiş ve Doktor Minas görevlendirilmiştir (17). Avusturya'dan istenen uzmanlar gelince Abdülhak Molla görevinin bitmiş olması ve memuriyetine lüzum kalmamış olması bildirilerek, karantina nezaretinden uzaklaştırılmıştır (17,19).

Abdülhak Molla 1839-1845 tarihleri arasında ikinci defa Hekimbaşılık görevini sürdürmüştür (6-8,14). Bu dönem Molla'nın meslekî hayatının en hareketli dönemidir. Bu dönemde Dr. Bernard Türkiye'ye da-

vet edilmiş ve yeniden teşkil edilen tıp okulu Mekteb-i Tıbbiye Türk tıbbındaki modernleşmenin öncüsü ve çekirdeği olmuştur. 1840 yılından itibaren çiçek aşısının mecburi kılınması ve aşılama faaliyetinin başlaması gibi uygulamalar da Tıbbiye ile açılan çığırın uzantılarıdır (20). Molla 1848'de sıbyân mektepleri ile rüşdiye mekteplerinin ıslahı ve dârü'l-fünûn açılması için kurulan Meclis-i Maarif'in reisi olmuş, aynı yıl üçüncü defa Hekimbaşılığa getirilmiş ve 1849'a kadar bu görevde kalmıştır (6-8,14, 21). 21 Şaban 1270 (19 Mayıs 1854) günü Bebek'teki yalısında vefat etmiştir (7,8,10,14). Cenazesi II. Mahmud Türbesi haziresine defnedilmiştir (6).

Abdülhak Molla'nın bilgili, güzel konuşan biri olduğu, şiir yazdığı ve hoşsohbet bir zat olduğu bildirilmektedir (14,22). Molla padişahın sadece tabibi değil aynı zamanda nedimi durumundadır, şakacı ve muzip bir kişi olarak tasvir edilmektedir (8). Hekimbaşı sıfatıyla kaleme aldığı Ruzname, Sultan II. Mahmud'un ölümüne sebep olan hastalığı sırasındaki müşahadelere ihtiva etmektedir (8,13). 1828 Rus savaşı sırasında, Sultan II. Mahmud Rami kışlasında kalırken asâkir-i şâhâne tabib-i hâssası sıfatı ile onunla birlikte bulunmuş, bu sırada meydana gelen olayları Tarih-i Liva adıyla bir günlük halinde kaydetmiştir (8,10,13). Mustafa Behçet Efendi'nin başlamış olduğu, eski Şark hekimliği ile ilgili bazı folklorik bilgiler ihtiva eden, Hezar Esrar adındaki eseri yazmaya, ağabeyinin vefatından sonra 850. maddeden itibaren devam etmiştir, fakat onun da tamamlayamadığı eser ancak oğlu Hayrullah Efendi tarafından bitirilebilmiştir (13,23,24).

Tıbbiye'nin açılması

Osmanlı döneminde modern tıp eğitimi yönünde atılan ilk adım olarak Tıbhâne-i Âmire'nin açılması görülmektedir. 17. asrın ikinci yarısından başlayarak Avrupa yazarlarından tercüme yolu ile modernleşme yönünde çabalar görülmüşse de 19. asır başlarına kadar köklü bir gelişme sağlanamamıştır. 1805'te Kuruçeşme'de bir Rum tıp mektebi ve 1806'da Kasımpaşa'da Tıbhâne adıyla bir mektep açılmış, ama bunlar devrin kargaşası içinde kaybolmuştur. Henüz faal bulunan medreselerin de yenilik yönünde bir faaliyetleri izlenmemektedir. Ancak Yeniçeriliğin lâğvından sonra yenilik faaliyeti hız kazanmış ve bu meyanda bir de tıp mektebinin açılmasına karar ve-

rilmiştir (25-27). Tıbhâne-i Âmire'nin açılması yeni ordu kurulması ile doğrudan ilgilidir. Ordunun sağlık meseleleri ile yakından ilgilenen ve durumdan memnun olmayan Sultan II. Mahmud, bu duruma bir çare bulmak üzere Hekimbaşı'nı görevlendirmiştir. Böylece gerekli sayıda ehliyetli hekimleri yetiştirecek bir tıp mektebinin açılması uygun görülerek padişaha arz edilmiş, o da bunu kabul etmiştir (27,28). Hekimbaşı yazdığı taktirle ordunun hasta askerlerinin tedavisi için iyi hekimlere ihtiyaç bulunduğunu, eski tıbbi tatbik eden mevcut hekimlerin yeni tıbbi icra edemediklerini, bir hekimin ikisini de bilmesi gerektiğini, bunun için de yabancı dilde tahsil etmek şart olduğunu belirtmiştir (26,27,29). Yapılan hazırlıkların ardından 15 Şaban 1242 (14 Mart 1827)'de Vezneciler'de Tulumbacıbaşı Konağında Tıbhâne-i Âmire açılmıştır (2,3,29,30). Mektep nezaretine tayin edilen Mustafa Behçet Efendi derslerin çoğuna girmekte olup, Abdülhak Molla, Osman Sâib Efendi, İtalya'da tıp tahsil etmiş bulunan Tabip İstefanaki ve Fransızca tıp okuyan Boğos Efendi gibi şahıslar da muallim kadrosundadır (2,3).

Tıbhâne-i Âmire 1838 yılında Galata Sarayı'na taşınmıştır. Okuldan istenen verimin alınmadığı düşüncesiyle, Hekimbaşı Abdülhak Molla ile İstefanaki Efendi, Avrupa'dan, "Mekteb-i Tıbbiyeyi yeniden tensik ve ıslâha muktedir" bir müdür ve muallim celbedilmesi gerektiğini bildirmişler ve Viyana Sefareti ile haberleşilerek "Viyana Mekteb-i Tıbbiyesi muallimlerinden Bernard" davet edilmiştir. 1838 yılı sonunda İstanbul'a gelen Karl A. Bernard Tıbbiye'nin yeniden teşkili ile görevlendirilmiştir (1-3,25,31-33). Dr. Jacop Neuner ve Eczacı Hoffmann da Bernard ile birlikte İstanbul'a gelmişlerdir (34). Diğer bir Avusturyalı hekim Sigmund Spitzer de okulda görevlendirilmiştir (35). Okula "Dârü'l-Ulûmü'l-Hikemîye-i Osmânîye ve Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne" adı verilmiştir. Sultan Abdülmecid bu yeni okulla yakından ilgilenmiştir. (32) Yapılan reform faaliyetinde Bernard ile birlikte Abdülhak Molla, Spitzer, Riegler, Hardy, Charko, Verneuille, Claud, Wartbichler, Karatodori, İstefan Bogos, Raşid ve Osman Sâib efendiler gibi pek çok şahıs çalışmıştır. (1, 3, 36, 37) Öğretim dili Fransızca olacaktır, fakat öğrencilerin çoğu bu dili iyi bilmemektedir. Fransızca öğretimi için Rouet kardeşler görevlendirilerek çalışmalara başlanmıştır (1). Doktor İstefan, Bernard'ın

yardımcılığına, Hekimbaşı Abdülhak Molla da okul nazırlığına atanmışlardır (1,3). Okul 1839 yılı başında faaliyete geçmiştir (25,34). Bernard idari görevinin yanında ders de anlatmakta, klinik dersleri Avusturya Hastanesi'nde hasta başında vermektedir. Anatomi ve patoloji dersleri için kadavra kullanılmaktadır (1).

Eğitim faaliyetine ek olarak halk sağlığı alanında da Tıbbîye'nin rol oynamaya başlaması 1840'ta kurum bünyesinde Meclis-i Umûr-ı Tıbbîye'nin kurulması ile olmuştur. Mecliste Hekimbaşı ile birlikte okulun muallimleri ve tanınmış hekimler görev yapmaktadır. İlk ele alınan konu halen görev yapmakta olan hekimlerin durumudur. İstanbul'da halk Tıbbîye'de muayene olabilmektedir, ancak taşrada bu imkân bulunmamaktadır. Sahada hekim olarak çalışan kişiler kendi kendilerini yetiştirmiş ve her nasılsa bir belge edinmiş ehli-yetsiz kişilerdir. Meclis bu kişilerin imtihan edilmeleri, başarılı olanlara birer şehâdetnâme ve çalışma ruhsatı verilmesi, başarısız olanların ise faaliyetten men edilmesi yönünde karar almıştır. Meclis daha sonra Sağlık Bakanlığı gibi çalışarak yurdun her tarafına gönderilecek sağlık personelinin seçilmesi atanması ve görevden alınması işlerine de bakmaya başlamıştır (1,2). Bu dönemde Abdülhak Molla eczacı dükkânı açmak isteyenlerin imtihana tabi tutulmaları ve başarılı olmaları halinde durumlarını belgeleyen bir tezkire verilmesi usûlünü getirmiştir (16). Meclis-i Tıbbîye'nin hekimbaşına ait görevleri yürütüyor olması gerekçesiyle 1850 yılında hekimbaşılık kurumu kaldırılmıştır (4).

Çiçek aşısı uygulamasının başlaması

Aşılama bireysel bağışıklık sağlamanın yanında toplumsal bağışıklığa da katkıda bulunmasıyla bulaşıcı hastalıkların mobidite ve mortalitesini azaltmak bakımından önemli ve maliyet-etkin bir yöntemdir. Ancak aşı uygulamasının insanlar tarafından reddi sorun olabilmektedir. Dünyada 1990'lardan itibaren başlayan aşı reddi akımı 2010 yılından sonra Türkiye'de de etkisini göstermeye başlamıştır. Ret sebepleri arasında aşılardan toksik kimyasal maddeler içerdiği, aşı üreten firmaların kâr amacıyla art niyetli hareket ettikleri ve doğal yöntemlerin aşılardan daha iyi olduğu gibi iddialar yanında aşılardan muhtemel yan etkileri de yer almaktadır. Aşı reddinin ivmeli artışı devam ederse salgın hastalıklarla ilgili problem yaşanabileceğinden endişe edilmektedir (38). İronik bir şekilde, kökeni itibariyle

aslında geleneksel bir yöntem olan çiçek aşısı tarihteki en başarılı aşı olarak bilinmektedir. Metodun Batı ülkelerinde yayılmaya başladığı dönemde dedikodulara dayanan aşı karşıtı fikirler de ortaya çıkmıştır ve bunlar günümüzdeki aşı karşıtı görüşlere benzerlik göstermektedir. Özellikle İngiltere'de aşının mecburi şekilde uygulanmasıyla ilgili çalışmalar tepki çekmiş ve aşıya muhalefeti körüklemiştir. İtirazlar hem orta sınıftan hem de çalışan sınıftan gelmiş, hekimler de aşıya karşı çıkanlara katılmıştır. Bernard Shaw aşılamaı caddilik olarak vasıflandırmıştır. Buna mukabil 1722'de Londra'da ve 1726'da Boston'da yapılan çalışmalar, aşılamayla mortalitenin 1/6'dan 1/50'ye düştüğünü göstermektedir. Tekniğin geliştirilmesiyle bu oran 1/500 seviyesine düşmüştür (39).

Çiçek hastalığına dair en eski ipuçları hastalığın MÖ 10.000 yılı civarında Kuzey Doğu Afrika'da ortaya çıktığını göstermektedir. Milattan önceki yıllarda Mısır'da, Hindistan'da ve Çin'de görüldüğü bilinmektedir. Amerika kıtasına Avrupalılar tarafından taşınan hastalık yerli nüfusu ağır şekilde etkilemiştir. Ölüm oranı çok yüksek olan hastalık yüzünden 18. asırda Avrupada her yıl 400.000 kişi ölmekte, sağ kalanların üçte biri kör olmaktadır. Hastalık ayrıca sağ kalanlarda ağır şekilde iz bırakmaktadır. Çiçek hastalığına Latince lekeli anlamına gelen varius kelimesinden türemiş bir kelime olan variola ismini İsviçreli piskopos Marius 570 yılında vermiştir (40). Ebûbekir er-Râzî (865-925) *Kitâbu'l-Cederi ve'l-Hasbe* adlı eserinde çiçek hastalığı ile kızamık arasındaki farkı açıklamıştır (41). Razi'ye göre hastalık havadan kaynaklanmaktadır. İngiltere'de kayıtlara geçen ilk çiçek vakası 1561 yılında görülmüştür. Ertesi yıl Kraliçe Elizabeth hastalık yüzünden ölümden dönmüştür. Çiçek hastalığını bir kere geçiren kişinin tekrar hasta olmadığı eski çağlardan beri bilinmektedir (42). Çiçek aşısının tarihte ne zaman ve tam olarak nasıl ortaya çıktığı bilinmemekle birlikte, hastalığın kalıcı bağışıklık bıraktığı bilgisinden hareketle düşünülmüş olması mümkündür. Geleneksel aşı metodu variolasyon adıyla bilinir ve çiçek hastalarından alınan materyalin kullanılması esasına dayanır.

Variolasyon metodunda cilt altına virüs bulaştırılır. Genellikle olgunlaşmış püstülden alınan materyalle iletilmiş bir lanset kullanılır. Uygulama kola veya bacağı yapılabilir. İşlemin riskleri de bulunmaktadır, hastalığa ve başkalarına bulaştırmaya yol açabilir. Çi-

çekle birlikte sifilis gibi başka hastalıkların da bulaşması mümkündür. Aşılama çok eski zamanlardan beri Afrika, Hindistan, Çin gibi farklı yerlerde uygulanmaktadır. Uygulamanın birbirinden bağımsız olarak farklı ülkelerde başladığı düşünülmektedir (40). Dünyanın farklı yerlerinde bilinen metodun Batı'ya ulaşması Türkiye üzerinden gerçekleşmiştir.

Bir Osmanlı hekimi olan Emanuel Timoni 1714'te *Philosophical Transactions of the Royal Society*'de Türkiye'de uygulanan teknik hakkında bir yazı yayınlamış, ancak İngiliz hekimleri konuyla ilgilenmemiştir. Aşının İngiltere'de uygulanmaya başlamasında Lady Mary Wortley Montague'nün ısrarlı gayretleri etkili olmuştur. Lady Mary bir dönem Türkiye'de büyükelçi olarak görev yapan Edward Wortley Montague'nün eşidir. 1717'de ailesiyle birlikte Türkiye'ye gelen Lady Mary, Türkiye'den yazdığı bir mektupta aşılama tekniğini tasvir etmektedir. Mektuba göre aşı uygulayan yaşlı kadınlar bir iğne yardımıyla aşı materyalini tatbik etmektedir. Aşılananlar birkaç gün ateşlenerek yatmakta ve aşıya bağlı olarak çok az skar kalabilmektedir. Her yıl binlerce kişi aşı yaptırmaktadır. Lady Mary 1718'de elçilik hekimi Charles Maitland'dan beş yaşındaki oğlunu aşılmasını istemiştir. Aile 1721'de İngiltere'ye döndüğünde, dört yaşındaki kızını kraliyet hekimlerinin huzurunda aşılatmıştır. Aynı yıl Maitland önce altı mahkûm, sonra birkaç yetim çocuk üzerinde aşı denemesi yapmış, başarısı görülünce 1722'de Galler Prensesi'nin iki kızı aşılanmıştır (40,42).

Bu gelişmelerden sonra aşılama tekniği Avrupa'da yayılmaya başlamıştır. Aşıya bağlı risk doğal hastalığa göre çok düşüktür; dolayısıyla Avusturya, Prusya, Fransa ve Rusya gibi ülkelerde kraliyet aileleri aşıyı desteklemiştir. Variolasyon uygulaması 1721'de Amerika'da Rahip Cotton Mather ve Dr. Zabdiel Boylston tarafından kolonilere tanıtılmıştır. Bu tarihte Boston'da çiçek salgını başlayınca Mather'in desteğiyle Boylston gönüllüleri aşılama başlamıştır. Bununla birlikte aşı karşıtları da ortaya çıkmış, şiddetli bir tartışma başlamış ve bir ara Mather'in evi bombalanmıştır. Mather ve Boylston doğal çiçek enfeksiyonuyla ölüm oranının %14 olmasına mukabil aşıyla %2 olduğunu göstermişlerdir (40).

İngiltere'de aşının uygulanmaya başlamasıyla birlikte itirazlar da gündeme gelmiş, aşı yaptırmamanın günah olduğunu iddia eden vaizler görülmüştür. Çiçek

hastalığı bulaştırmanın tehlikeli olması, koruyuculuğunun şüpheli olması gibi gerekçelerle, hekimlerden de itirazlar gelmiştir. Ancak aradan 30 yıl geçtiğinde aşının taraftarları çoğalmaya başlamış, 1752'de Worcester piskoposu Dr. Maddox kilisede aşı lehine bir vaaz vermiştir. Bu dönemde aşılama bütün ülkeye tedicen yayılmaya başlamıştır. Ancak aşının kan alma, purgatif kullandırma gibi prosedürler eşliğinde ve uzun süre yatak istirahatiyle birlikte uygulanması ve masraflı olması topluma yayılmasını engellemektedir. 1762'de Robert Sutton aşı uygulamanın daha pratik bir yolunu geliştirmiş ve bundan sonra aşılama bütün İngiltere'ye hızla yayılmaya başlamıştır (42).

Variolasyon konusunda tartışmalar sürerken hekim Edward Jenner (1749-1823) tarafından yeni bir metod geliştirilmiştir. Jenner çocukken kendisine çiçek aşısı uygulanmıştır. Aşı reaksiyonunu ağır geçirmiş, hayatta kalmış, ancak hastalık iz bırakmıştır (42). Daha sonra bir hekimin yanında çırak olarak çalıştığı sırada bir sütçü kızın inek çiçeği geçirdiği için çiçek hastalığına yakalanmayacağını söylediğini duyar. O dönemde süt sağan kızların çiçek hastalığına yakalanmadıkları yönünde bir inanış bulunmaktadır (40). 1785'te taşra hekimi olarak çalışmaya başlayan Jenner, 1796'da inek çiçeğinin koruyuculuğu konusunda bir deneme olarak hastalığı geçiren bir kızdan aldığı materyali bir erkek çocuğuna inoküle eder. Çocuk inek çiçeği geçirip iyileştikten sonra çiçek hastalığı inoküle eder, ancak çocuk hastalanmaz. Bulgularını önce 1797'de *Philosophical Transactions*'de yayınlamaya çalışmış, ama yeterli delil sunmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir. Denemelerini birkaç vak'a daha ekleyerek 1798'de özel olarak kitapçık şeklinde bastırır. İnek kelimesinin Latincesi vacca ve inek çiçeği hastalığının ismi de vaccinia olduğundan, buluşuna vaksinasyon adını verir (40,42).

Jenner'in buluşu birden bire yaygın bir kabul görmemiş, aşının etkinliği sorgulanmıştır. Çok sayıda hekim yeni aşıyı desteklemektedir ve rahipler arasında da aşı uygulayanların görünmesiyle birlikte yeni aşı topluma yayılmaya başlamıştır. Ancak inek çiçeğinin bir hayvan hastalığı olması ve hayvanlara ait bir şeyi insanlara bulaştırma düşüncesi tereddütlere yol açmaktadır. 18. asrın son çeyreğinde şiddetlenen çiçek salgını, 19. asrın başında hafiflemiştir. Bu dönemde hekimler halkı variolizasyondan vazgeçirip vaksinas-

yonu alıştırmaya çalışmaktadır. 1800 yılından itibaren yeni aşı diğer Avrupa ülkelerinde ve Amerika'da da uygulanmaya başlamış, Avrupada variolasyon yasaklanmaya ve vaksınasyon mecbur tutulmaya başlamıştır. Bavyera 1807'de, Danimarka 1810'da ve Rusya 1812'de mecburi aşı uygulamasına geçmiştir (40,42). İngiltere'de uzun tartışmalardan sonra 1840'ta kabul edilen kanunla variolasyon tamamen yasaklanmış ve 1853'te çıkan bir kanunla vaksınasyon mecburi hale getirilmiştir (42). Aşı sayesinde hastalık 1950'lere kadar Kuzey Amerika ve Avrupada pek çok bölgede kontrol altına alınmış, Dünya Sağlık Örgütü'nün 1967'de başladığı küresel bir kampanya ile on yıl içinde hastalık eradike edilmiş ve 1980'den itibaren de aşılama son verilmesi tavsiye edilmiştir (40).

Yeni aşı Türkiye'de de bilinmektedir, Mustafa Behçet Efendi Guisepe Marshall'ın vaksınasyon hakkındaki eserini yayımlandığı yıl (1801) Risale-i Telkih-i Bakarî adıyla tercüme etmiştir (5). Ancak uygulamanın başlaması, Abdülhak Molla'nın ikinci hekimbaşılık dönemine rastlayan 1840 tarihinde alınan kararla olmuştur. Önce çiçek aşısı yaptırmanın dinen caiz olup olmadığına dair bir tereddüt olmuşsa da Şeyhülislam'ın olumlu fetva vermesiyle Tıbbiye'de aşı yapılmasına başlanmıştır. Aşı yapma görevi Dr. İstefanaki'ye verilmiştir. Başta aşı Avrupadan temin edilmektedir. Aşının yayılmasını temin etmek amacıyla ile çeşitli yerlere nöbet mahalleri kurulmuş ve aşı yapmak üzere seyyar hekimler görevlendirilmiştir. Boğaziçi'nde aşı için bir kayığın dolaşması sağlanmış ve Anadolu'ya aşıcılar yollanmıştır. Abdülhak Molla kontrole gelmediği için aşısının tutmamış olduğu anlaşılabilen ve sonra çiçek hastalığından ölenler olduğunu öğrendiğinde, aşı kayıtlarının düzenli tutulması ve kontrole gelmeyenlerin takip edilmesi talimatını vermiş ve bu şekilde ölümler önlenmiştir. 1841-1844 yıllarında toplam 5274 çocuğa aşı yapılmıştır. 1847'de 7000 çocuk okulda, 9000 çocuk bürolarda ve 4000 çocuk askeri hastanelerde aşılanmıştır (4,5,20,43). Bu arada 1845 yılında şiddetli bir çiçek salgını görülmesi üzerine çocukların mutlaka aşılatılması gerektiği ve aşılatmayanların cezalandırılacağı hakkında resmi bir duyuru yapılmıştır (20). Kendisi de çiçek hastalığının izlerini taşıyan Sultan Abdülmecid, 1845'te çıkan çiçek salgınını yakından takip etmiştir. Bu dönemde Abdülhak Molla'nın yerine göre gelen Hekimbaşı İsmail Paşa

askerlerin aşılanmasına nezaret etmiş ve konu hakkında halkı bilgilendirmek için Menâfiü'l-Etfâl adlı kitabı kaleme almıştır. Kitap Türkçe yanında, Ermenice, Rumca ve Yahudi İspanyolcası dillerinde de basılmış ve halka dağıtılmıştır (4). Aşı üretimi ve dağıtımı, aşıcı yetiştirilmesi ve aşı uygulaması yanında halkın bilgilendirilmesi de Tıbbiye'nin faaliyetleri arasındadır (5). Görüleceği üzere 1840-45 arası dönemde Abdülhak Molla döneminde başlatılan uygulama görev değişikliğinden sonra da aynı ciddiyetle sürdürülmüştür.

Sultan Abdülmecid 1846'da halkın durumunu yerinde görmek üzere bir Rumeli gezisine çıkmıştır. Büyük bir maiyetle birlikte seyahat etmektedir ve yol boyunca konaklanan noktalarda, daha önce çiçek hastalığına yakalanmamış kişilere çiçek aşısı yapılmıştır. Hekimbaşı ailelere çiçek aşısı hakkında bilgi vermiş, akabinde çocuklar padişahın huzurunda aşılanmıştır. Aşı yapılan çocuklara hediyeler de verilmiştir. Seyahat sırasında erişkinlere de aşı yapılmış, Müslüman çocukları yanında Hristiyan ve Yahudi çocukları da aşılanmıştır (44). Padişah halk arasında mevcut aşı karşıtı fikirlere karşı mücadele kapsamında aşı memurlarını evlere göndererek halkın bilgilendirilmesini ve aşı için izin alınmasını sağlamıştır (5). 1846 tarihinde mektepli ve mektepsiz bütün çocuklara mecburi surette aşı yapılması hakkında resmî bir tebliğ neşredilmiş, ancak bu mecburiyet tatbik edilememiştir (20).

Tıbbiye'nin açıldığı dönemde Müslüman halkın faydalanabileceği modern sağlık kurumları hemen mevcut değildir. 1841'den itibaren Tıbbiye hocaları mektebin muayenehanesinde nöbetleşe hasta bakmaya başlar. Ancak bilhassa geceleri şehrin farklı yerlerinden Galatasaray'a ulaşmak zor olduğu için, Sultan Abdülmecid'in isteği üzerine Abdülhak Molla'nın düzenlemesiyle, 1845'ten itibaren eczacı dükkânlarında nöbet tutulması uygulamasına başlanır ve ilk nöbet mahalli olarak Beyazıt'ta bir mahal seçilir. Yine 1845'te çiçek salgını sırasında nöbet mahallinde verilen hizmete çiçek aşısı uygulaması da eklenir. 1847'den itibaren Eyüp ve Üsküdar'da da birer nöbet mahalli açılır. Eczahanelerde nöbet uygulamasına son verildikten sonra da bir müddet daha aşı uygulaması devam etmiştir (45). Nöbet mahallerinin haricinde, inşaatı bitmiş, fakat henüz faaliyete geçmemiş bulunan Gureba Hastanesi'ne de 20 Ocak 1846 tarihli bir iradeyle hekim tayin edilmiş ve aşı merkezi açılmıştır.

Nöbet mahalleriyle beraber bu dört merkezde toplam 2500 çocuk aşılanmıştır (46). 1847-48 döneminde imamlara kendi bölgelerinde yapılan aşılama faaliyetinin kaydını tutup üç ayda bir Hekimbaşına rapor verme görevi tevdi edilmiştir (5). 1885 yılında çiçek aşısı uygulamasına düzen getirmek üzere bir talimatname yayınlanmış, ardından 1892 tarihinde kabul edilen bir nizamname ile aşı tamamen mecburi hale gelmiş ve 1892-1897 yılları arasında yurt çapında 600.000 çocuğa çiçek aşısı yapılmıştır (20).

TARTIŞMA VE SONUÇ

Süheyl Ünver, Abdülhak Molla hakkında “tıbbî ve ilmî eserlerle ibkayı nam edememiş ise de memleketimizde tababetin Garp’taki esasları dâhilinde yenilenmesinde büyük tesirleri olmuştur” demektedir (13). Bulgular bu hükmü desteklemektedir, Molla’nın en çok göze çarpan yönü idareci tarafıdır. İki kardeş hekimbaşılardan, Mustafa Behçet Efendi’nin ve Abdülhak Molla’nın şahsî meziyetleri kadar, içinde buldukları çevre de gelişmelerde kritik rol oynamıştır. Hekimbaşı çıkaran bir aileden gelen kardeşler küçük yaşta Batı ile tanışmışlar, bunun yanında devrin en yüksek yöneticileri ile yakın ilişki içinde olmuşlardır. Türkiye’nin büyük bir dönüşüm içinde olduğu bir dönemde sağlık idaresinde en yüksek makamlarda bulunan bu iki kardeşin birbirlerine destek olarak ortak bir modernleşme vizyonunu sürdürmeleri sürece olumlu katkıda bulunmuştur. Ağabeyi gibi ilmî tarafıyla temayüz etmiş olmamakla birlikte, Abdülhak Molla ağabeyinin ölümüne kadar ona destek olmuş, daha sonra da aynı çizgiyi devam ettirmiştir. Gelişme eğitim alanında başlamış, ama sağlık uygulamaları da eğitimle iç içe bir şekilde ilerlemiştir. Tıbbîye’nin açılmasıyla birlikte ihtiyaç duyulan uzmanların yurt dışından getirilmesi sürecin dönüm noktasıdır. Abdülhak Molla ve Dr. Bernard uyumlu bir şekilde çalışmışlar ve Tıbbîye’yi gelişmenin merkez üssü haline getirmişlerdir. Bugün modern tıp eğitimi veren bütün kurumlar Tıbbîye’nin devamı vasfındadır. Çiçek aşısı konusunda yapılan çalışmalar da Tıbbîye’nin öncü vasfının güzel bir örneğidir. Abdülhak Molla’nın sürece katkısı, diğer alanlardaki katkısına benzer şekilde, akademik vasıf taşımaktan çok idari mahiyettedir. Çiçek aşısı konusundaki gelişmeler Mustafa Behçet Efendi’nin döneminden itibaren bilin-

mektedir, ancak uygulama konusundaki karar idareci olarak Abdülhak Molla tarafından verilmiştir. Karar kâğıt üstünde kalmamış, Molla tarafından uygulama takip edilmiştir. Modern aşı dünya ile aynı zamanda Türkiye’de uygulanmaya başlamış ve olumlu sonuç alınmıştır. Türk tıbbının dönüşümü pek çok kişinin katkısıyla gerçekleşmiştir ve bu kişiler arasında Hekimbaşı ailesinin katkısı büyüktür. Abdülhak Molla da zincirin önemli bir halkası olarak tıp tarihimizde iz bırakmış ve minnetle anılmayı hak etmiştir.

Açıklama

Bu çalışma yazarın uzmanlık tezinden (İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı - Hekimbaşı Abdülhak Molla ve Türk Tıbbının Batılılaşmasına Katkıları, 1999. Danışman: Arslan Terzioğlu) türetilmiş ve güncel kaynaklara dayanarak gözden geçirilmiştir.

Çıkar çatışması ve finansman bildirimi

Yazar bildirecek bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder. Yazar bu çalışma için hiçbir finansal destek almadığını da beyan eder.

KAYNAKLAR

1. Özbay K. Türk Asker Hekimliği Tarihi. İstanbul: 1976.
2. Gâlib Atâ. Tıp Fakültesi. İstanbul: 1341.
3. Rıza Tahsin. Kazancıgil A, editor. Tıp Fakültesi Tarihçesi (Mir’ât-ı Mekteb-i Tıbbiye). İstanbul: 1991.
4. Yıldırım N. Tıphâne-i Âmire ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahaneden İstanbul Tıp Fakültesi’ne 1827-1933. İstanbul: Betim Kitaplığı; 2019.
5. Ülman YI. Galatasaray Tıbbiyesi - Tıbbiye’de Modernleşmenin Başlangıcı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; 2017.
6. Dâvud Fatîm Efendi. Tezkire-i Hâtimetü’l-Eş’âr (Fatîm Tezkiresi). [İstanbul: 1271].
7. Şemseddin Sâmî. Kâmusü’l-A’lâm. İstanbul: 1311. Abdülhak Efendi maddesi; p. 3064.
8. İnal İMK. Son Asır Türk Şairleri, Cüz 1. İstanbul: 1969.
9. Uzluk FN. Hekimbaşı Mustafa Behçet. Ankara: 1954.
10. Bursalı Mehmed Tâhir. Özen İ, editor. Osmanlı Müellifleri. İstanbul: 1975.
11. Sarı N. T.D.V. İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: TDV; 1992. Behçet Mustafa Efendi; p. 5:354.
12. Demirhan Erdemir A. Ondokuzuncu Yüzyılda Üç

- Ünlü Türk Hekimi ve Bazı Belgeler. *İst Tıp Fak Mecm.* 1983;46:198-205.
13. Ünver S. Abdülhak Molla. Tedavi Kliniği ve Laboratuvarı. 1941;10(37):1-6 (ayrı baskı).
  14. Mehmed Süreyya. Akbayan N, editor. Sicill-i Osmânî. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları; 1996.
  15. Hızır İlyas. Tarih-i Enderûn (Letâif-i Vekâyî'-i Enderûniye). İstanbul: 1276.
  16. Baytop T. Sultan Mahmud II Döneminde İstanbul'da Eczacılık. In: 1. Türk Tıp Tarihi Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları; 1992.
  17. Sarıyıldız G. Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri. *Belleten.* 1994;58(222):329-76.
  18. Şehsuvaroğlu BN. Türkiye Karantina Tarihine Giriş II Türkiye'de Karantina Teşkilatının Kuruluşu. *İst Tıp Fak Mecm.* 1957(4):601-24 (ayrı baskı, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası; 1958).
  19. Şehsuvaroğlu BN. Türkiye Karantina Tarihine Giriş III. *İst Tıp Fak Mecm.* 1958(1)146-169 (ayrı baskı).
  20. Ünver S. Türkiyede Son Bir Buçuk Asırlık Çiçek Aşısı Tarihimize ve Dünya Yüzünde Tarihine Bir Bakış. In: Ünver S, editor. Türkiyede Çiçek Aşısı ve Tarihi. İstanbul: 1948.
  21. Ahmed Cevdet Paşa. Baysun C, editor. Tezâkir (40-tetimme). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi; 1986.
  22. Ahmed Cevdet Paşa. Tarih-i Cevdet cilt 12. Dersaadet: 1301.
  23. Yıldırım N. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi. İstanbul: Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı; 1993. Abdülhak Molla; p. 31.
  24. Demirhan Erdemir A. T.D.V. İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: TDV; 1988. Abdülhak Molla; p. 1:211.
  25. Terzioğlu A. Türk İslâm Hastaneleri ve Tababetinin Avrupâda Tıbbî Rönesans'ı Etkilemesinden Türk Tıbbının Batılılaşmasına. İstanbul: 1992.
  26. Ergin O. İstanbul Tıp Mektepleri Enstitüleri ve Cemiyetleri. İstanbul: 1940.
  27. Altıntaş A. Tiphâne-i Âmire'ye Adım Adım. Tarih ve Toplum. 1998;29(117):132-7.
  28. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Hatt-ı Hümayûn 19308.
  29. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Cevdet Sıhhiye 1287.
  30. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Cevdet Sıhhiye, 27.
  31. Terzioğlu A. Die Hofspitäler und andere Gesundheitseinrichtungen der osmanischen Palastbauten unter Berücksichtigung der Ursprungsfrage sowie ihre Beziehungen zu den abendländischen Hofspitälern. München: 1979.
  32. Besim Ömer. Nevsâl-i Âfiyet, Cilt 1. İstanbul: 1315.
  33. İsfendiyaroğlu F. Galatasaray Tarihi. İstanbul: 1952.
  34. Terzioğlu A. Sultan II. Mahmud'un Son Hastalığı ile İlgili Dr. K. A. Bernard'ın Viyana'ya Gönderdiği Raporlar ve Galatasaray'da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin 17 Şubat 1839'da Açıldığına Dair Diğer Belgeler. In: XI. Türk Tarih Kongresi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi; 1994 (ayrı baskı).
  35. Ahmed Refik. Sultan Abdülmecid Hân'ın Sarayında Doktor Spitzer'in Hâtürâtı. Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası. 1331;5(34): 599-622.
  36. Ünver S, Belger M. Tam Bir Asır Evvel İstanbul Tıbbiye Mektebinde Avusturyalı Bir Muallimi Evvel: Dr. C. A. Bernard. *İst Tıp Fak Mecm.* 1940;3(11)1420-5.
  37. Ünver S. Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar. In: Tanzimat I. İstanbul: Maarif Matbaası; 1940.
  38. Bozkurt HB. Aşı Reddine Genel Bir Bakış ve Literatürün Gözden Geçirilmesi. *Kafkas J Med Sci.* 2018; 8(1):71-6.
  39. Stewart AJ, Devlin PM. The history of the smallpox vaccine. *J Infect.* 2006;52(5):329-34.
  40. Riedel S. Edward Jenner and the history of smallpox and vaccination. *Baylor University Medical Center Proceedings.* 2005;18:21-5.
  41. Bayat AH. Tıp Tarihi. İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği; 2010.
  42. Williamson S. The Vaccination Controversy. Liverpool: Liverpool University Press; 2007.
  43. Ünver S. Risale-i Telkih-i Bakarı (Aşıcıbaşı Mustafa). In: Ünver S, editor. Türkiyede Çiçek Aşısı ve Tarihi. İstanbul: 1948.
  44. Mercan M. Sultan Abdülmecid'in Rumeli Gezisi Hakkında Bazı Tespitler. *Tarih İncelemeleri Dergisi.* 2009; 24(1):81-100.
  45. Yıldırım N. İstanbul'da Nöbet Mahalleri Nöbet Eczaneleri - (1845-1895). *Osmanlı Bilimi Araştırmaları.* 2005;6(2):151-82.
  46. Yıldırım N. Gureba Hastanesi'nden Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi'ne. İstanbul: Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi; 2013.